

Kombinatorika temporálních konektorů: jejich sémanticko-pragmatická a stylistická profilace (získaná interpretací korpusových dat)

JANA HOFFMANNOVÁ, IVANA KOLÁŘOVÁ

(Praha – Brno)

0. Úvodem budít řečeno, t'ě téma „Čas a styl“ nás velmi potěšilo, protože pro jednu z autorek tohoto příspěvku znamená návrat v čase k badatelským začátkům (srov. hlavně Hoffmannová 1983: 51-100). Dnes se nám ovšem toto téma dostává aspoň zčásti do nového kontextu – do kontextu směřování k moderní korpusové gramatice češtiny. Pro některé z nás účast na tomto úkolu znamená zároveň vzrušující motivaci k hledání, jak získat z korpusových dat stylisticky diferencovanější obraz některých gramatických prostředků (zejména prostředků textové syntaxe) a jejich užívaní. Zde se zaměříme na temporální konektory (spojovací výrazy s časovou sémantikou), na jejich kombinatoriku a stylisticko-pragmatickou profilaci. (Příklady jsou v naprosté většině čerpány z korpusu SYN 2000, zpracovaného v Ústavu Českého národního korpusu na Filozofické fakultě UK v Praze.)

1.1. Problémy začínají už u termínu *konektor*. Není používán obecně; signalizuje pohyb někde v prostoru mezi slovníkem a gramatikou. Někdy při jeho používání inklinujeme spíše ke spojování textových jednotek, jindy pro nás představuje ekvivalent neurčitěho termínu *spojovací výraz*. Termín *konektory* jsme přivítali jako východisko ze situace, kdy nehodláme řešit problematiku slovně druhovou. Jak píší autoři německé monografie o konektorech (Pasch – Brauße – Breindl – Waßner 2003; viz rec. Štícha 2005), nejde o slovní druh v tradičním slova smyslu, ale o „jeden ze souborů jednotek jdoucích napříč gramatickými subsystemy, a tedy o soubor s rozdílnými morfologickými, syntaktickými a slovoslednými vlastnost-

mi”; ale zřejmě právě takovéto soubory prostředků, heterogenní z hlediska klasických popisů, nás dnes eminentně zajímají.

1.2. Různě může být pojímána i klasifikace rozsáhlého souboru konektorů. Autoři citované německé monografie rozlišují především *konjunktory* (koordinální, fungují v parataktických strukturách), *subjunktory* (podřadící, ve strukturách hypotaktických) a *adverbiální konektory*, mezi něž řadí adverbia i partikule. Tato klasifikace se však trochu rozostřuje mj. tím, že ve sféře temporálních konektorů se často subjunktory spojují s adverbiálními konektory a vznikají relativně stabilizované srůsty.

1.3. Tím se dostáváme k otázce, které z těchto srůstů (např. *teprve kdyt'*; *teprve ať kdyt'*) považovat za *slotěné konektory*, resp. *komplexní spojovací výrazy*. Ne vždy mají totiž povahu *korelativní* (*ať tehdy, kdyt'*). Oporou nám může být, že český frazeologický slovník (Čermák – Hronek – Machač, eds., 1988, s. 489-511) uvádí některé z těchto kombinací spojek a částic jako frazémy (např. *právě/zrovna kdyt'*, *pokať dé kdyt'*, *zvlášť kdyt'*, *kdyt' uť*, *jako kdyt'*, *jen kdyt'*, *co kdyt'*) a pěkně postihuje zejména pragmatické aspekty jejich fungování v textech.

1.4. Za speciální analýzu by zřejmě stál problém **pořadí** jednotlivých komponentů slotěného konektoru: někdy je zcela pevné, neměnné (*ať kdyt'*; *pokať dé, kdyt'*), jindy variabilní (*ještě kdyt' – kdyt' ještě*; *tenkrát, kdyt' – kdyt' tenkrát*). Tyto slovosledné alternativy mohou mít více nebo méně rozdílnou sémantiku; krajním případem je dvojice *uť kdyt' – kdyt' uť*, kdy u varianty *uť kdyt'* převládá význam časový, zatímco většina výskytů varianty *kdyt' uť* signalizuje hlavně pragmatickou implikaturu (srov. Karlík, 1998). Zcela bez povšimnutí by neměl zůstat ani problém pravopisný – zda totiž v případech, kdy existují tři varianty slotěného konektoru (*kdyt' ted' – ted' kdyt' – ted', kdyt'*), užití čárky nepomáhá zařadit celý komplexní spojovací výraz ke korelativům. U výrazných případů korelativ temporální adverbium **anticipuje** temporální určení vyjádřené větou závislou; spojka na počátku závislé věty časově k tomuto temporálnímu určení **odkazuje**; a celá závislá věta časově významově specifikuje význam tohoto adverbia (*tehdy, kdyt' ...; předtím, kdyt' ...*). K. Svoboda (1972) konstatuje, že temporální věta má pak charakter věty **přístavkové, apoziční**.

1.5. Některá z těchto adverbií kromě toho, že anticipují závislou větu časovou, odkazují i k předchozímu kontextu (ko-textu), do něhož celou textovou jednotku situují (*jindy, kdyt'*; *někdy, kdyt'*). Především v těchto případech (ale možná i v jiných) by asi vyhovoval termín *kontextualizátor*, jehož užívají např. Čechová a kol. (2000). A ještě je ve hře poměrně nevyhraněný termín *časový orientátor*: označují se jím někdy adverbia s temporálním významem, ale někdy i závislé věty časové; a

jindy zase výrazy, které mají usnadnit čtenáři/posluchači orientaci v kompozičním uspořádání slotitějšího textu (*nejprve si všimneme; dále přejdu k...; nakonec se zmíním o...*).

1.6. Z dosavadního výkladu bylo asi zjevné, že časové konektory plní převážně funkci **vztahově sémantickou** a vyjadřují temporální významy. K tomu přistupuje a v různé míře se prosazuje funkce **pragmatická**. A v některých případech může být výrazná i funkce **sekvenční, strukturační, kompoziční** (tj. uplatnění při organizaci vnitrotextového času).

1.7. V podstatě všechny gramatické popisy české syntaxe, od Šmilauera (1947) a Trávníčka (1949) přes Kopečného (1962), Svobodu (1972) až po Mluvnici češtiny 3 (1987), Příruční mluvnici češtiny (1996: 652-698), Češtinu – řeč a jazyk (2000) či třeba Štichu (2003) vycházejí samozřejmě z toho, že temporální konektory jsou především nositeli vztahu **současnosti** na jedné straně a **předčasnosti (následnosti)**, posloupnosti dějů na straně druhé; přitom může jak děj věty závislé předcházet ději věty řídicí, tak i naopak. Některé konektory jsou specializovány na usouvztaňování **opakovaných** dějů. Zatím však byla zřejmě poměrně malá pozornost věnována tomu, jak důležitou úlohu tu hraje **vid** přísudkového slovesa v řídicí i závislé větě (upozorňuje na to např. Svoboda, c.d.). Korpusová data by měla pomoci upřesnit, v kterých případech a jak často se vyskytují jednotlivé konstelace, tj. ve větě závislé i řídicí vid dokonavý, v obou větách vid nedokonavý či konstelace vidu dokonavého a nedokonavého; a zda jde o zásah okamžité události do probíhajícího děje, o překrývání dvou dějů (událostí) v čase, či o souběh děje a stavu (statické situace).

1.8. Některé ze zmíněných gramatik (nejvíce asi Mluvnice češtiny 3, 1987) také upozorňují na rozostřené obrysy temporální sémantiky. Silnou vzájemnou propustnost vykazují, jak známo, významy časové a **kauzální**. V mnoha případech takřka nedokážeme rozlišit, zda závislá věta vyjadřuje ve vztahu k ději věty řídicí vztah časový, nebo podmínkový; pak se mluví o významu **časově podmiňovacím**, a obdobně i **časově příčinném**, **časově přípustkovém** (*i kdyt'*). Příměs časové sémantiky nepostrádá zcela ani význam **podmínkově omezovací** (*jen kdyt'*). A pokud vycházíme z centrálního postavení konektoru *kdyt'* v celém souboru temporálních spojovacích výrazů, lze sem na okraj přiřadit ještě význam **způsobově srovnávací**, někdy však označovaný i jako **časově přirovnávací** (*jako kdyt'*).

2. Nyní aspoň v náznaku představíme jednotlivé typy nebo skupinky konektorů ze sféry časové sémantiky. Přirozeným centrem tohoto souboru je univerzální časová spojka *kdyt'*; dalšími centry jsou např. spojka *neť* (v kombinacích *neť kdyt'*, *dřív neť*, *ještě neť*, *do té doby, neť aj.*), event. i výraz *co* (*poté, co; jen co; mezitím*

co; od té doby, co). Standardním utvářením spojky *kdyt'* při vyjadřování současnosti i nesoučasnosti se tu zabývat nebudeme; zaměříme se na to, jak na sebe nabaluje další výrazy spojkové, adverbialní i partikulární povahy a jaké s nimi vytváří kombinace. I tento záměr pak musíme dále omezit: nebudeme věnovat pozornost

- kombinacím *kdyt'* s konjunktory (např. *a kdyt', ale kdyt', kdyt' však*), které vznikají vložním, inkorporací standardní časové věty závislé do věty řídicí či širšího textového okolí);
- kombinacím *kdyt'* se subjunktory, které vznikají vložním časové věty závislé do jiné závislé věty charakteru obsahového (*t'e kdyt', aby kdyt', jestli/zda kdyt'...*);
- úplně stranou necháme kombinace typu *kteřý kdyt'*, jeť vznikají „vložním vedlejší věty příslovečné do věty vedlejší vztažené“ nebo tím, t'e „vedlejší věta je závislá na dvou větách řídicích současně, přičemž u každé z nich plní funkci jiného větného členu“ (srov. Lešnerová – Oliva 2003).

V řádném z uvedených případů totiž ut' na první pohled nelze mluvit o komplexních, složených konektorech. My jsme zatím sledovaly tyto kombinace:

ať *kdyt'*, teprve *kdyt'* (ať teprve *kdyt'*, teprve ať *kdyt'*)

právě *kdyt'*, zrovna *kdyt'*, hned *kdyt'*

teď (,) *kdyt'* – *kdyt'* teď; tenkrát, *kdyt'* – *kdyt'* tenkrát; tehdy, *kdyt'* – *kdyt'* tehdy; v případě, *kdyt'*

dřív, *kdyt'*; kdysi, *kdyt'*; jednou, *kdyt'*; někdy, *kdyt'*; jindy, *kdyt'*; předtím, *kdyt'*; potom/ poté, *kdyt'*

– *kdyt'* potom/poté

pokaždé *kdyt'*, vždy *kdyt'*, vždycky *kdyt'*

ještě *kdyt'* – *kdyt'* ještě; ut' *kdyt'* – *kdyt'* ut'

zvláště *kdyt'*, dokonce *kdyt'*

jen *kdyt'*, jako *kdyt'*, co *kdyt'*

Zde není možno podat podrobný a četnými příklady z korpusu doložený popis vlastností a způsobů utváření všech těchto komplexních spojovacích výrazů. Vybereme jen pro ilustraci některé problémy spojené s některými konektory, a to problémy gramatické (syntakticko-sémantické), pragmatické, a hlavně zajímavosti stylistické.

2.1. Ze syntaktické sémantiky vybíráme ut' zmíněné vidové konstelace. Týkají se hlavně případů, kdy složené konektory usouvztahují dva děje nebo stavy, vyjadřované ve větě řídicí a závislé. Jsou-li synchronizovány dva děje či stavy jedinečné, objevují se hlavně spojovací výrazy *právě kdyt'*, *zrovna kdyt'*; u dějů opakovaných se uplatňují konektory *pokaždé kdyt'*, *vždy kdyt'*, *vždycky kdyt'*. Můt'e jít a) o dva děje či stavy dlouhodobé – pak je v obou větách vid nedokonavý:

Svatý Pavel říká: „Vždyť právě když jsem sláb, jsem silný“.

Vždy, když tak močím, myslím na lidstvo.

b) o dva děje okamžité, vyjádřené videm dokonavým:

Právě když Bidlo okno vymáčknul krásně, zuřivej vlčák v kuchyni obnažil dásně.
Pokaždé, když se zvýší poptávka, rychle vzrostou ceny bydlení.

c) o protnutí (event. opakované) děje dlouhodobějšího s dějem bodovým, který zasáhne do jeho trvání: pak je v jedné větě vid dokonavý, v druhé nedokonavý:

Zrovna když tam **vcházel**, **vyšel** z dormitáře Mikuláš.
Takhle svěťácky se tvářivali **vždycky, když** k ní přivlekli rance špinavého prádla.

Zdá se ovšem (a vyžaduje to zřejmě další výzkum), že distribuce vidů se tu neřídí žádnými pevnými pravidly. Uvádíme příklady, v nichž by zřejmě bylo možno bez jakékoli změny významu nahradit vid dokonavý nedokonavým či naopak, někdy ve větě řídicí, jindy v závislé nebo v obou:

Pokaždé, když prodám nějaký obraz, dávám (→ dám) ji všechno, co dostanu.
Pokaždé, když ráno sedl (→ sedal) do auta a mířil (→ zamířil) na trénink, myslel na ty chvíle.

Samostatný problém zde asi představují přísudky obsazené slovesy *vidět, slyšet, cítit* apod. (verba percipiendi); v těchto případech zřejmě sloveso „nedokonavé“ vyjadřuje děj jednorázový, ukončený, má bodový význam, takže plně vyhovuje tam, kde bychom jinak čekali spíše vid dokonavý. O těchto zvlátnostech českých verb percipiendi, hlavně o bodovém významu slovesa *vidět*, píše Esvan (2001).

Vždycky, když obléknu národní dres, **cítím** (nikoli **ucítím?**) napětí.
Vždy, když **vidím** (ne **uvidím?**) novou českou vědeckou publikaci, pookřeji.

2.2. Dále vybíráme dva případy, kdy slot'ené temporální konektory plní výrazně pragmatické funkce.

2.2.1. Podle gramatických popisů (srov. např. Štícha, 2003) vyjadřují konektory *ať když, teprve když*, že děj věty řídicí nastal později než událost vyjádřená větou závislou a později, než se čekalo. Navíc je však velmi často implikováno (nebo i explicitně vyjádřeno), že už nastal příliš pozdě, nenapravitelně pozdě. Přitom můžeme jít jak o vyjádření vztahu dvou konkrétních dějů, tak o gnómičké sentence:

Do nemocnice jsem byl odpoledne přivolán, **až když** už máma neřila.
Skutečnou hodnotu vnímáme, **teprve když** ji ztrácíme.

Těchto možností usouvzatí obou dějů (událostí, stavů) hojně využívá publicistika – nejen politická a ekonomická (*Vládní rozpočtová omezení přišla pozdě, až když koruna padla*), ale hlavně sportovní. Srovnajme ukázky ze dvou sportovních reportáží:

„Začali jsme hrát fotbal, **až když** jsme prohrávali. Vynutili jsme si převahu, ale ten gól přišel pozdě.“
Sparta začala ospale a zapnula, **až když** prohrávala. Za devět minut otočila výsledek a zápas bez obtíží dovedla k výhře. (Zde neplatí implikatura „příliš pozdě“.)

2.2.2. Proti temporálnímu *uť když* jako nositeli časových významů (*Už když jsem byl dítě, nesnášel jsem to*) představuje úplně odlišný slot'ěný konektor obrácená slovosledná varianta *kdyť uť*. Velké množství dokladů nám umožňuje potvrdit výsledky pragmaticky nasycené analýzy P. Karlíka (1998). Případy jako

Když už jsi tak ochotný, můžeš mi pomoci.

Když už se to stalo, musíme to napravit.

interpretuje autor tak, že děj vyjádřený větou závislou je neočekávaný, mluvčí ho příliš nevíta, ale musí se s ním smířit. Aby minimalizoval jeho negativní následky, vyjádří nezřídka ve větě řídicí jeho spodní hranici, obvykle výrazem *aspoň*:

Když už máme viset, tak aspoň všichni společně.

Když už nemám prase, ať aspoň chcípne sousedovi.

Karlík dále zmiňuje techniky, kdy je událost (neočekávaná, nevitána) vyjádřená závislou větou ve větě řídicí kompletována do maxima, resp. kompletována v celek:

Když už něco dělám, tak ať to dělám pořádně.

Když už nový počítač, tak ten nejlepší.

U eliptického, zástupného *kdyť uť* a u spojení *kdyť uť, tak uť* konstatuje evidenční proces frazémizace:

Mnoho nemluvil, a **když už**, tedy ne o sobě.

Nač to prokurátor tak protahuje, **když už, tak už**, nač se s ním mazat.

2.3. Pokud jde o uplatnění slot'ěných konektorů ve funkci **sekvenční, kompoziční** (při organizaci vnitrotextového času), uvedeme opět dva příklady.

2.3.1. Uplatňují se při strukturaci **enumerativních pasátí**, při uvádění jednotlivých poloteček **výčtů** uspořádaných na principu časové následnosti:

Za celou tu dobu jsem jen dvakrát spatřila našeho pána, **jednou, když** někam odcházel z domu, podruhé, **když** se vracel do svých pokojů.

Jako dospělý jsem brečel třikrát v řivotě: **když** mi umřel bratr, **potom když** navzděcky odešel táta, a naposled letos v létě, **když** Košice vyhrály titul.

Tu krásnou holku jsme směli první den vidět hned třikrát: **když** s ním šla na místní úřad a **když** s ním šla na místní hřbitov, a **ještě když** se s ním ruku v ruce prošla po městečku.

2.3.2. U konektoru *když uť* jsme výše zmiňovaly celý soubor pragmatických implikací s ním spojených; nyní se dotkneme ještě jeho využití ve funkci **diskurzivně uvozovací**. Nejlépe ho takto známe z Čapkových „kapesních povídek“, ale i z nejrůznějších jiných textů:

„**Když** už pan redaktor začal o novinách, tak já vám něco povím...”

„**A když** už mluvíme o koních, vyprávěl jsem vám uť někdy...?”

Ve Slezské, **když** už jsme u toho, bydlel Lojzík Labounek.

(A ještě třeba: **když** uť je řeč o...; **když** uť jsme se zmínili o...; **když** uť se ptáš...; **když** uť to musíte vědět...; aj. *Měně bětné ve funkci časového orientátoru je když* ještě: **Když** ještě chvíli zůstaneme u tohoto tématu...)

2.4. Jak uť jsme uvedly, jedním z určujících faktorů pro výklad temporálních konektorů je prostupnost významů časových a kauzálních ve sféře **časově podmíňovací**. To se týká – v různé míře – takřka všech konektorových kombinací, takťe uvedeme aspoň pár ukázek.

2.4.1. Od významů časových (= „jen ve chvíli, kdy“) k podmínkovým, resp. podmínkově omezovacím směřuje konektor *jen když*:

Král z mísy jedl, **jen když** byl zcela o samotě.

Vycházel z pracovny, **jen když** ho volala k večeři.

Jednat lze, **jen když** si k tomu vytvoříte podmínky.

Pak vám vystavím směnku, ovšem **jen když** budu mít písemné potvrzení.

2.4.2. Konektory *tehdy*, *když* a *tenkrát*, *když* mají zčásti obdobné uplatnění – např. v obecných deklarativních sentencích rázu filozofického nebo banálně moralizujícího. V těchto kontextech je často slotěný spojovací výraz ještě rozšířen o další spojku nebo částici (*at'*, *teprve*, *jen* aj.):

Člověk odjede *tehdy*, **když** musí nebo má.

Dětem se ubližuje nejen **tehdy, když** jsou týrány a bity, ale také **tehdy, když** jsou opuštěné ve svých dětských starostech.

Prostatu si muť uvědomí až **tehdy, když** s ní začne mít potíže.

Štěstí setrvá **jenom tenkrát, když** má podobu všednosti.

Kromě těchto paralel se však konektory *tenkrát, když* a *tehdy, když* jeden od druhého značně liší svým stylistickým potenciálem. *Tenkrát, když* je předurčeno k uplatnění v textech vzpomínkových, fivotopisných a v umělecké epice (v korpusu hlavně doklady z K. Čapka, J. Durycha, B. Hrabala, V. Párala, J. Škvoreckého ad.). Naproti tomu u *tehdy, když* výrazně převahuje počet dokladů z publicistiky (945) a odborných textů (676) nad výskyty uměleckými (220) a významy časové v těchto případech opět splývají s podmínkovými:

Akcie má cenu **tehdy, když** je obchodovatelná.

Suková si dala do podmínek, **ťe** nastoupí **pouze tehdy, když** bude hrát i Novotná.

Výskyty tohoto typu jsou mj. příznačné pro **návody, instrukce a pravidla her**:

Vrtejte do zdi **jen tehdy, když** jste se přesvědčili, **ťe** v tom místě není ani kabel, ani trubka.

Hráči jsou vyřazeni **tehdy, když** se jich nepřítel dotkne rukou.

Konektoru *tehdy, když* se svým charakterem i kontexty, v nichť je užíván, značně blíží spojení *v případě, když*. Při interpretaci jeho výskytů inklinujeme spíše ke sféře temporální (první dva příklady), jindy se význam překlápí opět spíše k sémantice podmínkové (děj věty řídicí závisí na případném uskutečnění děje věty závislé):

Co mám dělat **v případě, když** objevím nějakou změnu?

Celý obraz se dá stočit **v případě, když** je nutno ho někam převézt.

Byl zakotven nárok vlastníků akcií na dividendu **v případě, když** firma vytvoří zisk.

Zaměstnanec je povinen se sám přihlásit u zdravotní pojišťovny **v případě, když** zjistí, **ťe** ho zaměstnavatel nepřihlásil do osmi dnů.

Doklady s podmínkovou sémantikou jsou – stejně jako u *tehdy, když* – příznačné pro různé řady, pravidla, instrukce a podobné typy textů; pocházejí většinou z oblasti, kde se stýká styl **odborný** a **publicistický** se stylem **administrativním**. Dokonce se zdá, **ťe** ve všech dosud uvedených výskytech by bylo možno výraz *v případě* klidně vynechat a **ťe** v dokladech z textů finančních, instruktářních apod. nemá jinou funkci, než zvýraznit jejich oficiálně administrativní a právně závazný charakter.

2.4.3. Rovněž u spojení *zvláště kdyť* se značně prosazují ruku v ruce s časovými i významy podmínkové. U tohoto konektoru výrazně převládá výskyt v publicistice (827 výskytů) nad beletrií (259) a stylem odborným (166); a zdá se, že tu nelze vést řádné dělitko v tom smyslu, že by např. v uměleckých textech dominovala sémantika časová, zatímco v publicistice významy kauzální. Dokazují to poměrně hojné doklady z prózy J. Durycha – i v této historické epice par excellence se vyskytují jak souvěti s převahou temporální sémantiky, tak významy spíše podmínkové, příčinné aj.

Jak byly ty družičky spanilé, *zvláště když* kráčely špalírem studentů. (= „ve chvíli, kdy“)
 Zaradoval se i hoch, *zvláště když* mu otec poslal několik knih. (= „ve chvíli, kdy“? „proto, že“?)
 Lidé se tět'ko mohli někde setkat, *zvláště když* ani Mirovice nebyly ještě sídlem úřadů. (= „za situace, kdy“; „proto, že“)

2.5. S ukázkami z J. Durycha jsme se dostali k fungování temporálních (resp. často temporálně-kauzálních) konektorů v **uměleckých** textech; a nyní už zůstaneme na půdě **stylistické a textové typologické**. Bohužel už se můžeme zastavit jen u několika postřehů.

2.5.1. Konektory *kdysi, kdyť; jednou, kdyť; jindy, kdyť; kdyť potom* jsou velmi frekventované v **pohádkách, pověstech, biblických příbězích**:

A *když potom* v poledne škola skončila a všichni šli domů, řekl Mach Šebestové...
 Poklonila se princí, navlékla střeвиček... *Když potom* vstala, princ zvolal...
 A tak *jednou, když* došlo mezi man'ěli opět ke sporu, utekla paní před hněvem markraběte z tvrze.

Konektor *potom kdyť* je zase příznačný pro prozaickou naraci sugerující proud řeči vypravěče, resp. proud vědomí (texty B. Hrabala, J. Hanče ad.):

Tak jsme leťeli nahatý, shora na nás koukali kulisáci, a *potom když* Troiluse a Kressidu stáhli, pořádal jsem tu nahatou dívku o ruku...

Spojovací výrazy usouvztaňující opakované děje (*pokať'dé kdyť, v'dycky kdyť*) se v uměleckých textech využívají k sugesci nudných životních stereotypů, takt'ě nás nepřekvapí, *kdyť* je najdeme (včetně specifické vidové konstelace) v Paní Bovaryové:

Pokať'dé, *kdyť* Charles časně odešel, Ema se rychle oblékala.

(Zde je ovšem třeba vzít v úvahu, že v různých překladech klasického díla francouzské literatury do češtiny mohou být pro vyjádření časové sémantiky zvoleny rozdílné výrazové prostředky). Velké možnosti tu nabízí i idiomatizovaný ko-

nektor-frazém *co kdyt'*. Pomocí tohoto spojení připouštíme možnost, t'ě nastala/nastane nějaká situace, děj, který není příliš t'ádoucí nebo pravděpodobný; a vyjadřujeme pochybnosti, obavy, rozpaky, nejistotu vzhledem k možným následkům tohoto děje (pokud/kdyby opravdu nastal). Základní význam je tedy přípustkový; z hlediska časové sémantiky je tu zajímavý pouze fakt, t'ě naše „připouštění“ (a naše pochybnosti) mohou být zaměřeny jak do minulosti, tak do budoucnosti. Minulost můžeme různě interpretovat, různě odhadovat její důsledky:

„Co když nás sledoval? Co když na nás čekají nahoře?“

„Co když nešlo o nic cenného“, řekl jsem. „Co když byl motiv docela jiný? Třeba t'árlivost?“

Do budoucnosti zase míří různé naše odhady, nereálné spekulace, ale i naděje:

„Co když zejtra umřu a budeš mě mít na svědomí?“

„Co když mě zavřou? Co když už je nikdy nevidím?“

Rodiče si říkají: „Co když právě ten náš je ten vyvolený?“

Postavy v umělecké próze si často kladou otázky tohoto typu v rámci **samomluvy**, **vnitřní řeči**, **vnitřního monologu**; při jejich realizaci přicházejí ke slovu kontextové postupy jako nevlastní přímá řeč a polopřímá řeč:

Co když jí nikdy nebudu rozumět?

Bála se: co když jí někdo pozná?

Otázky vytvářejí někdy celé série – zachycují např. mučivé pochybnosti, které má postava sama o sobě:

Co když je to pravda? Co když se nikdy s t'ádným chlapcem nebudu cítit dobře? Co když se do mě nikdo nikdy nezamiluje?

2.5.2. Poměrně slušně jsou v ČNK zastoupeny i texty **odborné**. Narazili jsme zde už např. na výskyt výrazů *tehdy*, *kdyt'*; v *případě kdyt'* při formulaci návodů, instrukcí a pravidel různých her, tedy textů **prakticky odborných (populárně naučných)**, kde se do temporální sémantiky vtírá podmínková. Rozhodně však nemůžeme opomenout texty **historiografické**, kde se zase temporální významy mísí s příčinnými:

Teprve když se Wittelsbachové umoudřili, nechal Karel falešného Waldemara padnout.

Teprve když císař povolal Valdštejna zpět, obrátilo se válečné štěstí.

2.5.3. Nejvíce jsou však v ČNK zastoupeny texty **publicistické**; v nich hrají temporální konektory (s veškerými sémantickými příměsemi) opět závažnou roli, a to v řadě t'ánrů. Byla tu ut' zmínka o **sportovních reportážích**, a to v souvislosti s pragmatickými implikaturami typu „je pozdě“; tam šlo o fungování konektorů *at' kdyt', teprve kdyt'*, připomeňme ještě aspoň frekvenci konektoru *kdyt' potom/poté*:

Gól dal Bělohav, ve slibné akci se ocitl i Ujčík, a **když potom** na začátku třetí třetiny zvýšil Martin Procházka na 2:0, bylo patrné, t'e domácí tým získává trvalou převahu.

Zručíti ut' v 6. minutě vedli 4:1. I **když poté** jejich herní nasazení polevilo, udr'tovali si ve skóre stále dostatečný odstup.

Hlavně ve zpravodajství sportovním a finančním (burzovním apod.) složený konektor *kdyt' ještě* celkem pravidelně uvozuje tzv. nepravé vedlejší věty časové:

Jelcinův náskok před Zjuganovem se snít'il na pouhá čtyři procenta, **když ještě** před týdnem byl rozdíl takřka desetiprocentní.

Index PX 50 včera poklesl „jen“ o 0,23%, **když ještě** v poledne to bylo o 0,58%.

Podlehli Kanadě 5:7, **když ještě** pět minut před koncem vedli 5:4!

Ugrjumov se celkově posunul hned za Induraina, **když ještě** před čtyřmi dny byl devátý.

A ještě ukázky toho, jak diferencované funkce můt'e v publicistice plnit frazém *co kdyt'*. Vyuťívají ho **komentátoři**, kteří odhadují další vývoj politického dění:

Co když v ČSSD převládne jiný názor? **Co když** tato strana nevyuťíje svou šanci?

Co když ale Zeman s Klausem, jako pejsek s kočičkou, ten svůj splácáný dort přece jen upečou?

Otázky s významem „Co kdyby...? Co v případě, t'e...?“ vyuťívají často i t'urnalisté pořizující **interview**, kteří se při tom často zástupně staví na pozice občana, zákazníka, veřejnosti apod.:

Co když zákazník zjistí závady dodatečně?

Co když veřejnost bude proti tomu?

Co když se tět'ce zraním před nemocnicí, se kterou nemá moje pojišť'ovna smlouvu?

Otázky tohoto typu, které mohou prozrazovat i určité napětí, zvědavost atd., má však ve velké oblibě i **reklama** a různé upoutávky:

Co když se najednou ochladí nebo začne pršet? Pijde vám vhod návštěva hradu, zámku, muzea.

Konečně nesmíme zapomenout na **testy**, na které neustále narátíme v různých časopisech:

Co když na dovolené zjistíte, že váš partner s někým flirtuje? a) ... b) ... c) ...

3. Závěrem zopakujme, že tento text je prvním návrhem předběžné studie pro korpusovou gramatiku češtiny. Domníváme se, že množství a diferencovanost korpusových dat už za současného stavu umožňuje zvýraznit pragmatické třešničky na dortu syntaktické sémantiky. Navíc nám tyto doklady poskytují inspiraci pro

- úvahy o odlišné distribuci konkurenčních prostředků v textech různých funkčních stylů;
- úvahy o tom, jak se třeba na základě specifického využití usouvztaňovacích prostředků v rámci odborného stylu vydělují texty historiografické či filozofické, nebo třeba návody a instrukce; v rámci publicistiky interview, komentář nebo sportovní reportáž; v rámci uměleckých textů např. pohádky nebo psychologické prózy založené na vnitřním monologu, detektivky a jiné „akční“ příběhy s dramaticky vystavěným dějem, či romány zobrazující stereotypní život postav;
- úvahy o funkčních stylech samých, např. o tom, jaké postavení má mezi nimi donedávna spíše opomíjený styl administrativní a jaký je vztah některých odborných textů (právnických, ekonomických) či textů „publicistických“ (např. z *Hospodářských novin*) ke stylu administrativnímu;
- a konečně i pro konkrétní úvahy o stylu nejvýraznějších českých spisovatelů; i takto specifikované analýzy (v tomto případě temporálních konektorů) totiž vždy znovu potvrdí originalitu stylu K. Čapka, J. Durycha nebo B. Hrabala.

Literatura

- Běličová H., Sedláček J., 1990, *Slovanské souvětí*, Praha: Academia, 227 s.
- Čechová M. a kol., 2000, *Čeština – řeč a jazyk*, Praha: ISV, 407 s.
- Čermák F., Hronek J., Machač J., (eds.), 1988, *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*, Praha: Academia, 512 s.
- Esvan F., 2001, *O některých zvláštích českých verb videndi. – Čeština – univerzália a specifika 3*, Hladká Z., Karlík P., (eds.), s. 155-161.
- Grepl M., Karlík P., 1998, *Skladba češtiny*, Olomouc: Votobia, 512 s.
- Hoffmannová J., 1983, *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu*, Linguistica VI., Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 149 s.

- Karlík P., 1998, *Souvěti s když už, tak už a frazémizace spojovacího prostředku*, „Naše řeč“ 81, s. 232-239.
- Karlík P., Nekula M., Rusínová, Z., (eds.), 1996, *Příruční mluvnice češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 802 s.
- Kopečný F., 1962, *Základy české skladby*, Praha: SPN, 359 s.
- Lešnerová Š., Oliva K., 2003, *Česká vztažná souvěti s nestandardní strukturou*, „Slovo a slovesnost“ 64, s. 241-252.
- Mluvnice češtiny 3*, 1987, Praha: Academia, 748 s.
- Pasch R., Brauße U., Breindl E., Waßner U.H., 2003, *Handbuch der deutschen Konnektoren: Linguistische Grundlagen der Beschreibung und syntaktische Merkmale der deutschen Satzverknüpfen (Konjunktionen Satzadverbien und Partikeln)*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, XXIII + 800 s.
- Svoboda K., 1972, *Souvěti spisovné češtiny*, Praha: UK, 244 s.
- Šmilauer V., 1966, *Novočeská skladba*, Praha: SPN, 573 s.
- Štícha F., 2003, *Česko-německá srovnávací gramatika*, Praha: Argo, 844 s.
- Štícha F., 2005, recenze publikace Pasch, R. et al. (2003), „Slovo a slovesnost“ 66, s. 199-207.
- Trávníček F., 1951, *Mluvnice spisovné češtiny 2. Skladba*, Praha: Melantrich, 872 s.

Príspevek byl vypracován s podporou projektu GA ČR č. 405/06/1057 *Kapitoly z české gramatiky*.

Compound Temporal Connectives

This article is a part of a large project which aim is a new, corpus-based grammar of contemporary Czech language. It deals with connectives that express meanings from the sphere of time and tense, particularly with their combinations (compound connectives), and with stylistic and pragmatic properties of them. We consider the connective *když* as a centre of this group of compound connectives and try to differ functions of combinations like *až když*; *právě když*; *tehdy, když*; *když potom*; *když ještě*; *vždycky když*; etc. It is interesting to study the interference between temporal semantics and causal, conditional, concessive, as well as other meanings. As we have today large amount of data at our disposal (thanks to the Czech National Corpus), we are able to study different distribution of temporal connectives (and their combinations) in the patterns of functional styles and in various text types and genres (scientific texts, professional instructions, economic and sport reports and commentaries, interviews, fairy tales or novels, etc.).

Keywords: *compound temporal connectives; temporal vs. conditional etc. meanings; functional stylistics; pragmatics; Czech National Corpus.*